

МАСТАЦКАЯ ФУНКЦЫЯ РАМАЧНЫХ ЭЛЕМЕНТАЎ У ПРОЗЕ У. ГНІЛАМЁДАВА

*В.І. Русілка
Віцебск, ВДУ імя П.М.Маішэрава*

Актуальнасць абранай тэмы тлумачыцца неабходнасцю ўсебакова асэнсаваць значную падзею бягучага літаратурнага працэсу, якой стала з'яўленне ў друку раманага цыклу У. Гніламёдава, прысвечанага паказу гістарычнага шляху беларускага народа на працягу XX стагоддзя праз лёс сям'і Лявона Кужаля. З 2006 па 2021 год выдадзена 7 маштабных твораў, якія вызначаюць асобны напрамак у развіцці сучаснай прозы – мастацкае абнаўленне традыцыйнага сямейна-бытавога рамана прыёмамі сучаснай паэтыкі. Гэтыя прыёмы неабходна сістэматызаваць і абагуліць, тым больш, што сістэмнае манаграфічнае даследаванне творчасці У. Гніламёдава, якому ў 2022 годзе спаўняецца 85 гадоў, пакуль адсутнічае.

Мэта дадзенай работы – асэнсаванне мастацкай функцыі рамачных элементаў у раманах У. Гніламёдава, сістэматызацыя арыгінальных кампазіцыйных прыёмаў.

Матэрыял і метады. Аб'ектам даследавання ў артыкуле сталі раманы У. Гніламёдава, аб'яднаныя ў гістарычную сямейна-бытавую хроніку. У навуковым аналізе выкарыстаны прыёмы канкрэтна-гістарычнага, кампаратыўнага і дэскрыптыўнага метадаў.

Вынікі і іх абмеркаванне. Раманы цыкл У. Гніламёдава, у якім на шырокім гістарычным фоне паказваецца лёс простага чалавека і адначасова з гэтым удумліва і пераканальна раскрываецца гісторыя беларускага народа, налічвае сем твораў у наступным парадку іх публікацыі: “Уліс з Прускі” (2006), “Расія” (2007), “Вяртанне” (2008), “Валошкі на мяжы” (2011), “Вайна” (2014), “Пасля вайны” (2017), “Праўда жыве пасярэдзіне”. Над апошнім з пералічаных твораў аўтар працягвае працу.

У. Гніламёдаў удала і прадумана выкарыстоўвае паэтыку назвы раманаў, дзейснага элемента рамачнага кампаненту твора. Акрамя назвы, да “рамкі”, ці загаловага комплексу, звычайна адносяць імя аўтара, падзаголоўкі, прысвячэнне, эпіграф, пралог, аўтарскія заўвагі і пасляслоўі, унутраныя загаловкі, абазначэнне частак, месца і часу напісання твора.

Назва, як і іншыя элементы загаловага комплексу, заклікана прыцягнуць увагу чытача да твора, акрэсліць далейшыя змястоўныя перспектывы тэксту.

Найбольш яркай, інтрыгуючай і парадаксальнай уяўляецца назва першага рамана, “Уліс з Прускі”. Тут выразна спалучаецца класічная антычная традыцыя і беларускі каларыт. Назва канцэптuallyная, бо ў ёй адразу заяўлены ўласцівы ўсім творам Гніламёдава-празаіка прыём інтэртэкстуальнасці (Уліс – лацінскі варыянт імя грэчацкага цара-падарожніка Адысея, а чацвёртая і пятая частка рамана якраз і расказваюць пра поўнае прыгод сямігадовае падарожжа беларуса Лявона Кужаля ў далёкую Амерыку па грошы і ўдачу). У заглаўку кнігі побач стаяць два ўласныя назоўнікі: імя антычнага героя і назва заходнебеларускай вёскі Пруска, што стварае ўражальны эффект парадоксу. З самага пачатку твора адразу ж магутна заяўлены топас дарогі, у якой героі нязменна будуць на працягу ўсіх наступных раманаў. Пералічанае дае магчымасць зрабіць вывад, што ў самым пачатку працы над раманным цыклам У. Гніламёдаў меў яго выразную канцэпцыю і план.

Назва другога, самага вялікага па аб'ёму рамана (усе творы падзелены на чатыры ці пяць частак, а другі – на сем) выразна падкрэслівае асаблівасці яго хранатопу – “Расія”. У часопісным варыянце твор публікаваўся з падзаглаўкам “Сямейная хроніка ў духу барока” (дух барока, як падкрэслівае аўтар, – перш за ўсё ў атмасферы няпэўнасці) і мае дакладныя межы адлюстраванага часу: 1915 – 1922 гады (паўтараецца магія лічбы “сем” – столькі часу быў Лявон у Амерыцы, столькі Адысей быў у палоне німфы Каліпса). Аўтар паказвае чалавека ў віры лёсавызначальных для славянскіх народаў падзей – Першай сусветнай вайны, Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 года, калектывізацыі і грамадзянскай вайны. У. Гніламёдаў падрабязна расказвае пра малавядомы ў літаратуры факт – жыццё эвакуіраваных прускаўцаў у сяле Запалоннае Самарскай губерні. У рамана, які канцэптuallyна сцвярджае ідэю братэрства і еднасці гістарычнага лёсу рускага і беларускага народаў, значнае месца займае цытаванне гістарычных дакументаў, што надае твору даставернасць і пераканальнасць.

Трэці раман таксама называецца лаканічна – “Вяртанне”, але назоўнік тут, у адрозненне ад імя “Расія”, агульны і абстрактны і ўказвае на дзеянне, якое можа мець і рэальны, і

сімвалічны сэнс. Гэта вяртанне героя з новай сям’ёй ў родную вёску Пруска, якая знаходзіцца пад уладай буржуазнай Польшчы, і гэта вяртанне яго да сваёй сялянскай сутнасці, калі жыццё ўжо не прымушае ваяваць і забіваць. Раман “Вяртанне” прысвечаны жыццю народа Заходняй Беларусі, пра якое аўтар з уласцівай яму дасведчанасцю і ўвагай да факта расказвае як вуснамі Лявона і яго аднавяскоўцаў, так і мовай дакументаў. У “Вяртанні”, пісьменнік часта выкарыстоўвае “шахматны” прыцып пабудовы сюжэту, пераключаючыся з сямейнай хронікі Кужалю на падзеі жыцця прафесійнага рэвалюцыянера Кляновіка. Вялікая ўвага надаецца ўнутраным маналагам і няўласна-простай мове герояў.

Кантрастнай у параўнанні з папярэднімі лаканічнымі назвамі кніг уяўляецца назва чацвёртага рамана – “Валошкі на мяжы”. Тут таксама выразна адчуваецца лагічная для доктара філалагічных навук інтэртэкстуальнасць – адсылка да літаратурнай класікі, “Апокрыфа” М. Багдановіча: “Я ж гавару вам: добра быць коласам; але шчасліў той, каму давялося быць васільком. Бо нашто каласы, калі няма васількоў?” [1, с.351]. Твор, у якім раманы час даводзіцца да вясны 1941 года, расказвае пра адносна спакойны час, калі можна было падумаць і пра прыгажосць навакольнай прыроды, людзей, чалавечых адносін. Аднак у назве твора выразна адчуваецца прырытэт сялянскага погляду на свет: валошкам усё ж месца на мяжы, а не пасярод жыта. Твор ў цэлым малападзейны, аднак мы даведваемся пра тое, як няпроста і трывожна ўспрымаліся прускаўцамі падзеі Другой сусветнай вайны, уз’яднання Заходняй і Усходняй Беларусі, калектывізацыі і набліжэння новай жаклівай ваеннай навалы. Грамадска-палітычная падзейнасць ўдала дапаўняецца цікавымі фактамі, новымі, арыгінальнымі звесткамі пра побыт вяскоўцаў, іх звычаі, сельскагаспадарчую працу. Побач з гэтым значнае месца ў творы займаюць яркія пейзажныя карціны дарагіх сэрцу пісьменніка палескіх краявідаў.

Пяты раман “Вайна” ў часопісным варыянце меў назву “Ліхалецце”, якую аўтар замяніў на больш канкрэтную і больш звязаную з назвай наступнага твора, “Пасля вайны”. Ды і канцэптуальна, відаць, ліхалеццем можна назваць не толькі 1941-1945 г., але і гады сталінскіх рэпрэсій, якія закранулі і род Кужалю. Сэнсавыя напаўненне назвы “Вайна” для беларускай ментальнасці настолькі страшнае, што вобразная назва “Ліхалецце” ўяўляецца празмернай. У рамана “Вайна” У. Гніламёдаў даследуе важныя рысы нацыянальнага беларускага характару, што выявіліся ў крытычны для нацыі момант: трываласць, цяроплінасць, душэўнасць, ахвярнасць, пасіянарнасць і саборнасць.

Шосты раман “Пасля вайны” мае выразныя адзнакі класічнага бытавога рамана-хронікі, ён ахоплівае перыяд з 1944 па 1955 год, аўтарскі аповед пра падзеі ідзе паслядоўна і непаспешліва, з пільнай увагай да, здавалася б, нязначных фактаў жыцця многіх людзей. Такім чынам ствараецца аб’ектыўная і поўная карціна народнага жыцця. Храналагічнаму сюжэту адпавядае тая заканамернасць, што асноўным сродкам характарыстыкі вобразаў-персанажаў з’яўляецца апісанне іх учынкаў.

У. Гніламёдаў працягвае працу над сёмым раманам, які друкаваўся ў часопісе “Полымя” пад афарыстычнай назвай “Праўда жыве пасярэдзіне”. У адрозненне ад папярэдніх назоўнікавых загаловаў, у дадзеным выпадку пісьменнік выкарыстаў закончанае выказванне, у якім выявіў уласную ацэнку савецкага часу і той краіны, у якой жылі героі яго аўтабіяграфічнага твора, у тым ліку і студэнт-філолаг Валодзя Платонаў, за вобразам якога лёгка ўгадваецца аўтар. Для твора, які мае адзнакі прыватнай хронікі з выразным лірычным кампанентам, такая назва ўяўляецца ўдалай.

Важным для даследчыкаў, перш за ўсё для тэкстолагаў, кампанентам рамачнага комплексу з’яўляецца ўказаны аўтарам год напісання твора. У. Гніламёдаў указвае яго не заўсёды, аднак такія звесткі ёсць, і яны дапамагаюць лепш зразумець гісторыю напісання раманага цыклу. Так, год напісання рамана ““Валошкі на мяжы” указаны як 2004, хоць кніга выйшла значна пазней, над “Вайной” празаік працаваў доўга, у 2009 – 2011 гадах.

Заклучэнне. Проза У. Гніламёдава вызначаецца высокім ідэйна-мастацкім узроўнем, і яркая яе адметнасць – наяўнасць прадуманага загаловага комплексу. Дзейным сродкам мастацкай выразнасці, які ўзмацняе эстэтычнае ўздзеянне, з’яўляюцца назвы раманаў У. Гніламёдава.